

บทที่ ๕

อภิปรายผล สรุปและเสนอแนะ

๑. สรุปผลการศึกษา

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเตรียมความพร้อมของแรงงานนอกระบบกับการเป็นสังคมสูงอายุในประเทศไทย ซึ่งได้ทำการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบการจัดสวัสดิการเพื่อเตรียมความพร้อมให้กับคนที่กำลังจะก้าวเข้าสู่สูงอายุในอนาคตและเมื่อเขาเหล่านั้นเป็นผู้สูงอายุทั้งในและต่างประเทศ เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนาแนวทางในการจัดสวัสดิการที่เหมาะสมให้กับแรงงานนอกระบบในประเทศไทย ซึ่งปัจจุบันยังไม่ได้ได้รับความคุ้มครองดูแลจากภาครัฐที่เพียงพอและเหมาะสมเท่าที่ควร

ขอบเขตของการศึกษาจึงเป็นการมุ่งศึกษาแรงงานนอกระบบ ซึ่งเป็นผู้มีงานทำที่ไม่ได้รับความคุ้มครองและไม่มีหลักประกันทางสังคมจากการทำงาน โดยกำหนดช่วงอายุไว้ ๒๐ ปีก่อนที่จะมีอายุที่ถึงเกณฑ์ ซึ่งเรียกว่าผู้สูงอายุในสังคมไทยคือ ๖๐ ปีบริบูรณ์ และอาศัยระเบียบวิธีในการศึกษาทั้งวิธีวิทยาเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยอาศัยการสำรวจรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถามที่ใช้การสัมภาษณ์ (Interview Questionnaire) แรงงานนอกระบบใน ๔ จังหวัดที่เป็นตัวแทนแรงงานนอกระบบในแต่ละภูมิภาค รวมทั้งกรุงเทพมหานครและวิธีวิทยาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยอาศัยวิธีการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ในสองชุมชน คือ ชุมชนเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ ปี อ.เมือง จ.นครนายก และชุมชนคลองไผ่สิงโต เขตคลองเตย จ.กรุงเทพฯ เพื่อสอบถามประเด็นที่น่าสนใจในเชิงลึกเพิ่มเติม

ผลการศึกษาพบว่า คุณลักษณะโดยทั่วไปของแรงงานนอกระบบที่ตกเป็นตัวอย่างจำนวน ๑,๘๘๘ คน ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อายุระหว่าง ๔๕-๔๙ ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ ๖ สมรสแล้วมากกว่า ๓ ใน ๔ ของแรงงานนอกระบบทั้งหมดและมีบุตรแล้วเกือบร้อยละ ๘๐ อยู่กันแบบครอบครัวเดียว เป็นคนในท้องถิ่นมากกว่าเป็นคนต่างถิ่นถึง ๕ เท่า มีบุคลิกภาพเก็บตัวแต่มีความมั่นคงมากที่สุดแตกต่างจากบุคลิกภาพแบบแสดงตัวและมีความหวั่นไหวอย่างมาก ในด้านเศรษฐกิจแรงงานนอกระบบที่เก็บรวบรวมข้อมูลมาได้เกือบจะทั้งหมดจะประกอบอาชีพค้าขายหรือไม่ก็รับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพหลัก มากกว่าครึ่งมีอาชีพเสริม และมีรายได้ประมาณ ๓,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ บาท แต่มีรายได้ไม่แน่นอน เมื่อเปรียบเทียบระหว่างรายได้กับรายจ่ายพบว่าส่วนใหญ่มีรายได้พอ ๆ กับรายจ่าย เกือบร้อยละ ๔๐ มีรายจ่ายมากกว่ารายรับ มีไม่ถึงร้อยละ ๑๐ ที่รายรับมากกว่ารายจ่าย ซึ่งเป็นผลให้แรงงานนอกระบบกว่าร้อยละ ๖๐ ไม่มีเงินออมและมีภาระหนี้สิน ในด้านสุขภาพเกือบจะทั้งหมดเคยมีปัญหาด้านสุขภาพในรอบ ๑ ปีที่ผ่านมา มากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป มีไม่ถึง ๑ ใน ๕ ที่สุขภาพร่างกายแข็งแรงไม่มีปัญหา ในด้านสังคม ต่อข้อคำถามที่ว่าอยากอยู่และต้องอยู่กับใครเมื่อแก่ตัวไป คำตอบคือ ส่วนใหญ่ปรารถนาจะอยู่พร้อมหน้าคู่สมรสกับบุตรและคาดว่าจะเป็นอย่างนั้น แต่มีแรงงานนอกระบบประมาณร้อยละ ๕ ที่น่าจะมีปัญหาในด้านสังคมเมื่อเป็นผู้สูงอายุเพราะต้องอยู่คนเดียวหรือไม่ก็อาศัยพักบ้านพักคนชรา ขาดคนในครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนหรือคนรู้จักช่วยเหลือ ความใกล้ชิดสนิทสนมสำหรับคนที่อยู่ในวัยเดียวกันมักจะเป็นกลุ่มเพื่อนบ้าน เพื่อนที่ทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อนสนิท และเพื่อนร่วมงาน ตามลำดับ

ทัศนคติของแรงงานนอกระบบที่มีต่อการเป็นสูงอายุ ส่วนใหญ่ไม่ได้มองว่าใช่หรือไม่ใช่ ช่วงเวลาที่ดีที่สุดในชีวิต ได้ทำในสิ่งที่ต้องการ ได้รับการยกย่องจากคนอื่น เป็นช่วงเวลาที่มีความสุข เป็นเรื่องน่ายินดีที่จะเป็นคนแก่ และมีความกังวลเมื่อสูงอายุ แต่เห็นตรงกันว่าเป็นช่วงเวลาแห่งความมีอิสระและเสรีภาพ ได้พักผ่อนเต็มที่ไม่ต้องทำงานอีกและเป็นผู้ที่มีประโยชน์แก่สังคม แต่กระนั้นก็ตามการเป็นคนแก่ก็ไม่ใช่สิ่งที่แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่เฝ้ารอคอย การให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมของแรงงานนอกระบบก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ สุขภาพมาเป็นลำดับแรกสุด ตามมาด้วยเรื่องที่อยู่อาศัย เศรษฐกิจ และสังคม บทบาทการแสดงออกของผู้สูงอายุในทัศนะของแรงงานนอกระบบทั้งในด้านการช่วยเหลือตัวเอง การได้รับการเกื้อหนุนจากครอบครัว ชุมชนและภาครัฐล้วนเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญต่อผู้สูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของภาครัฐ ชุมชนและสังคมที่จะต้องส่งเสริม สนับสนุนในเรื่องของสวัสดิการและความเป็นอยู่ที่ดีมีคุณภาพแก่ผู้สูงอายุ ซึ่งความต้องการในการสนับสนุนส่งเสริมดังกล่าวนั้นจะต้องทำทั้งในด้านการให้ความรู้กับการเป็นผู้สูงอายุ เช่น การปฏิบัติตน การออกกำลังกายที่เหมาะสม สวัสดิการต่าง ๆ ที่มี เป็นต้น รวมถึงภาคปฏิบัติ เช่น การเตรียมตัว การเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชมรมหรือสมาคมผู้สูงอายุ เป็นต้น

แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่สำคัญต่อการอธิบายปรากฏการณ์ความเป็นสังคมสูงอายุในมุมมองที่เป็นแต่ละปัจเจกด้านการแสดงบทบาท แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่เริ่มแสดงบทบาทความเป็นผู้สูงอายุในครอบครัว ทั้งเป็นที่ปรึกษาให้กับสมาชิกในครอบครัว คอยอบรมสั่งสอน ตัดสินใจในเรื่องสำคัญ และดูแลหลานและญาติพี่น้องในครอบครัว ในขณะที่การแสดงบทบาทของความเป็นผู้สูงอายุในชุมชนและสังคมยังไม่มากนัก ไม่ว่าจะเป็นการให้คำปรึกษาแนะนำแก่คนในชุมชน การตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อคนในชุมชน การถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้ ได้รับความเคารพนับถือและยกย่อง รวมถึงการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน แนวคิดด้านการสนับสนุนจากครอบครัว พบว่า แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่ได้รับทั้งการยอมรับเห็นคุณค่า สิ่งของเงินทอง ข้อมูลข่าวสารและคำแนะนำและปฏิสัมพันธ์ที่ดีจากคนในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวกับแรงงานนอกระบบอยู่ในระดับดีมาก ไม่ว่าจะเป็นสะท้อนผ่าน การที่แรงงานนอกระบบมักจะเป็นผู้ให้คำปรึกษาเมื่อสมาชิกในครอบครัวคนหนึ่งคนใดมีปัญหา สามารถแก้ไขจัดการความขัดแย้งหรือไกล่เกลี่ยปัญหาข้อพิพาทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในครอบครัวได้ ได้รับความเคารพนับถือจากคนในครอบครัว มีกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ดูโทรทัศน์ รับประทานอาหาร เทียวพักผ่อนนอกบ้านเป็นประจำสม่ำเสมอ ในด้านแนวคิดการแยกตัวออกจากสังคม พบว่า แรงงานนอกระบบเกือบจะทั้งหมดไม่เป็นเช่นนั้น ทั้งในแง่ของการที่มีคนอาศัยอยู่ด้วยและมีกิจกรรมทำเป็นประจำ ทั้งการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาในวันสำคัญและพบปะเพื่อนฝูง มีเพียงร้อยละ ๖ ที่อาศัยอยู่คนเดียว สาเหตุมาจากไม่ได้สมรส ไม่มีญาติพี่น้อง คู่สมรสเสียชีวิต และไม่สามารถอยู่ร่วมกับใครได้ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาความพร้อมของแรงงานนอกระบบก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุทั้งมิติทางสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพ และที่อยู่อาศัย พบว่า แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่ที่มีอายุระหว่าง ๔๐-๕๔ ปี หรือไม่เกิน ๖๐ ก่อนที่จะเป็นผู้สูงอายุนั้น มีความพร้อมในมิติทางสังคมอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นด้านการเตรียมรับบทบาทและสถานภาพที่เปลี่ยนแปลงไป การเข้าร่วมกิจกรรมต่างทั้งในระดับครอบครัว ชุมชนและสังคม ด้านสวัสดิการสังคมในแง่ของการศึกษาและเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน และด้านการใช้เวลาว่างและงานอดิเรก ในด้านสุขภาพแรงงานนอกระบบก็มีความพร้อมอย่างมากเช่นเดียวกันทั้งในด้านการเสริมสร้างความแข็งแรงของร่างกายและการเตรียมความพร้อมด้านจิตใจต่อการเป็นผู้สูงอายุ การพยายามพึ่งพาตนเอง และติดตามข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพเป็นประจำ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ามิติทางด้านสังคมและสุขภาพ แรงงานนอกระบบจะมีความพร้อมต่อการเป็น

ผู้สูงอายุอย่างมาก หากแต่มีทิศทางเศรษฐกิจและที่อยู่อาศัย มีหลายองค์ประกอบที่แสดงให้เห็นถึงความที่ยังไม่พร้อมนักต่อการเป็นผู้สูงอายุของประชากรกลุ่มนี้ ในด้านเศรษฐกิจ เช่น การไม่ได้จัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายในแต่ละเดือน การออมเงินในรูปแบบการฝากสะสม และการหารายได้อื่นนอกเหนือจากเงินเดือนประจำ ในด้านที่อยู่อาศัย เช่น การจัดเตรียมลักษณะของที่พักอาศัยที่เหมาะสมสำหรับคนสูงอายุ การเอื้ออำนวยต่อการดำเนินชีวิตเมื่อเป็นผู้สูงอายุจากภาครัฐ อาทิ เงินกู้ที่อยู่อาศัย สวัสดิการต่าง ๆ การใช้บริการด้านที่อยู่อาศัยจากรัฐและเอกชน

ความพร้อมของแรงงานนอกระบบก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุในแต่ละมิติทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพ และที่อยู่อาศัยนั้นมีความแตกต่างกันออกไปตามคุณลักษณะในด้านต่าง ๆ ของแรงงานนอกระบบ ทิศนคติของแรงงานนอกระบบที่มีต่อความเป็นผู้สูงอายุ และแนวคิดทฤษฎีทางสังคมที่นำมาใช้อธิบาย ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์โดยอาศัยเทคนิควิธีการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ พบว่า ในมิติทางสังคม แรงงานนอกระบบชาย ที่มีอายุอยู่ในวัยก่อนจะเข้าสู่วัยสูงอายุช่วงต้น (๔๐-๔๙) เป็นคนในท้องถิ่น เคยประสบปัญหาการเจ็บป่วยในรอบ ๑ ปีที่ผ่านมา เป็นสมาชิกกลุ่มหรือชมรมใด ๆ ในชุมชนและมีความสัมพันธ์กับเพื่อนที่ดีมีแนวโน้มว่าจะเป็นผู้ที่มีความพร้อมในมิติด้านสังคมมากกว่าแรงงานนอกระบบที่เป็นหญิง เหลือเวลาไม่มากในการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ (๕๐-๕๙) เป็นคนต่างถิ่น ไม่เคยเจ็บป่วยเลยในรอบปีที่ผ่านมา และไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มหรือชมรมใด ๆ รวมถึงมีความสัมพันธ์กับเพื่อนไม่สู้จะดีนัก มิติทางด้านเศรษฐกิจจะมีความแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ หากแรงงานนอกระบบเป็นผู้ที่มีอายุช่วงต้นก่อนที่จะเข้าสู่วัยสูงอายุ สมรสแล้วและมีบุตร มีรายได้ต่อเดือนและเงินออมมาก แต่มีประสบการณ์ทำงานไม่มากนัก รวมถึงการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนจะเป็นคนที่มีความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าคนที่ไม่มีอายุใกล้วัยสูงอายุ สมรสแล้วแต่ไม่มีบุตร รายได้น้อย และไม่มีการออมเงิน รวมถึงความสัมพันธ์กับเพื่อนไม่ดีนัก มิติทางด้านสุขภาพ แรงงานนอกระบบที่เป็นหญิง ซึ่งไม่ได้สมรสหรือสมรสแล้วแต่แยกกันอยู่หรือคู่สมรสเสียชีวิตมีความพร้อมทางด้านนี้ก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุมากกว่าแรงงานนอกระบบที่เป็นชาย สมรสแล้วและอยู่ด้วยกัน มิติสุดท้ายด้านที่อยู่อาศัย ไม่พบคุณลักษณะทั่วไปของแรงงานนอกระบบไม่ว่าจะเป็นเพศ อายุ สถานภาพสมรส การมีบุตรหรือไม่ และภูมิลำเนาที่แตกต่างกันจะมีผลต่อความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกัน ที่พบเป็นอิทธิพลที่เกิดจากความแตกต่างด้านเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกันทำให้ความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยแตกต่างกัน กล่าวคือ แรงงานนอกระบบที่มีเงินออมแต่มีภาระหนี้สิน รวมถึงคนที่คาดว่าจะอยู่คนเดียวเมื่อแก่ตัวไปและไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่ม/ชมรมใด ๆ จะมีการเตรียมความพร้อมในด้านนี้มากกว่าคนที่ไม่มีเงินออม ไม่มีหนี้ จะอยู่ร่วมกับคนอื่นเมื่อสูงอายุ เช่น ครอบครัว ญาติ พี่น้อง และเป็นสมาชิกกลุ่ม/ชมรมใด ๆ ในชุมชน อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษานี้ไม่พบวาระระดับการศึกษา ลักษณะของครอบครัวและบุคลิกภาพของแรงงานนอกระบบที่แตกต่างกันจะนำมาซึ่งการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในมิติทางสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพ และที่อยู่อาศัยแม้แต่มิติเดียว

นอกจากนี้ หากพิจารณาทัศนคติที่มีต่อความเป็นผู้สูงอายุของแรงงานนอกระบบ แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาทั้งการแสดงบทบาท การสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัว สัมพันธภาพของคนในครอบครัว และความแปลกแยกทางสังคมนั้น พบว่า ทัศนคติที่มีต่อความเป็นผู้สูงอายุในด้านบวกหรือลบของแรงงานนอกระบบนั้นไม่มีอิทธิพลต่อการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุของแรงงานนอกระบบในทุกมิติ หากแต่การเตรียมความพร้อมในมิติทางด้านเศรษฐกิจที่แตกต่างกันนั้นขึ้นอยู่กับเขาเหล่านั้นพึ่งพาครอบครัว ชุมชน สังคม รัฐได้หรือไม่ ซึ่งพบว่า แรงงานนอกระบบที่คิดว่าต้องพึ่งพาตนเองจะมีแนวโน้มว่าจะมีการเตรียมความพร้อมมากกว่าคนที่รอความช่วยเหลือจากคนอื่น ในขณะที่มิติด้านสุขภาพ แรงงานนอกระบบที่ให้ความสำคัญกับความพร้อมด้านสังคมและที่อยู่อาศัยเป็นลำดับแรก ๆ ในการเตรียมตัวก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุจะมีผลทำให้เขาเหล่านั้นจะเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพไปพร้อม ๆ กัน สำหรับมิติความพร้อมด้านสังคมและเศรษฐกิจเกือบทั้งหมดไม่สามารถอธิบายได้ด้วยทัศนคติของแรงงานนอกระบบที่มีต่อความเป็นผู้สูงอายุเลย ยกเว้น การต้องการสนับสนุนด้านความรู้ที่มีผลต่อความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยเพียงด้านเดียว สำหรับแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาสามารถอธิบายความพร้อมของแรงงานนอกระบบได้อย่างดีโดยเฉพาะมิติการเตรียมความพร้อมด้านสังคม สุขภาพและที่อยู่อาศัย แต่ไม่สามารถอธิบายการเตรียมความพร้อมของแรงงานนอกระบบในด้านเศรษฐกิจได้ กล่าวคือ แรงงานนอกระบบที่เริ่มแสดงบทบาทความเป็นผู้สูงอายุในชุมชนและสังคม ทั้งเป็นที่ปรึกษา ถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้ เป็นที่เคารพยกย่องของคนในชุมชนนั้นจะเป็นคนที่มีความเตรียมความพร้อมในทุกมิติ การได้รับการสนับสนุนทางสังคมโดยเฉพาะจากครอบครัวจะส่งผลต่อความพร้อมด้านที่อยู่อาศัย ยิ่งได้รับความช่วยเหลือด้านสิ่งของเงินทองและด้านจิตใจอารมณ์จะมีความพร้อมด้านนี้มากยิ่งขึ้น ปฏิสัมพันธ์กับคนในครอบครัวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวผ่านการปฏิสังสรรค์ในรูปแบบต่าง ๆ ยิ่งมากยิ่งขึ้นบ่อยครั้ง แรงงานนอกระบบเหล่านี้จะมีความพร้อมด้านสังคม สุขภาพและที่อยู่อาศัยมากเช่นเดียวกัน ในขณะที่การแปลกแยกตัวเองออกไปจากสังคม ทั้งการอยู่คนเดียว ไม่พบปะกับใคร ไม่เข้าร่วมกิจกรรมใด ๆ จะมีแนวโน้มว่าเขาเหล่านั้นจะขาดการเตรียมความพร้อมทางด้านสุขภาพ

ผลการศึกษาจากการประชุมกลุ่มย่อยในสองพื้นที่ พบข้อค้นพบที่น่าสนใจว่า แรงงานนอกระบบที่ประกอบอาชีพแตกต่างกัน (ค้าขายและรับจ้าง) นั้นมีความพร้อมในการเข้าสู่วัยสูงอายุคล้ายคลึงกันทุกมิติ ยกเว้นมิติทางด้านเศรษฐกิจที่แม้จะมีการเตรียมความพร้อมไม่แตกต่างกัน แต่มีเงื่อนไขความพร้อมหรือไม่พร้อมที่แตกต่างกัน กล่าวคือ แรงงานนอกระบบที่มีอาชีพรับจ้าง เกือบจะทั้งหมดมีรายได้ไม่แน่นอนแต่มีรายจ่ายมาก ในขณะที่แรงงานนอกระบบที่มีอาชีพค้าขาย แม้จะมีรายได้ทุกวันจากการขายของแต่ก็ต้องใช้เวลาในแต่ละวันค่อนข้างมาก ไม่มีเวลาทบทวนค่าใช้จ่ายในแต่ละวัน ด้วยเหตุนี้แรงงานนอกระบบกลุ่มที่เป็นรับจ้างกับค้าขายจึงมีความพร้อมในการเข้าสู่วัยสูงอายุในมิติด้านเศรษฐกิจบนเงื่อนไขที่แตกต่างกัน ในแง่ของพื้นที่กรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ซึ่งไม่ว่าจะเป็นในพื้นที่กรุงเทพฯ หรือต่างจังหวัด แรงงานนอกระบบยังคงขาดความพร้อมในมิติทางด้านเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน ทั้งไม่มีอาชีพเสริม ไม่มีการออมเงิน ทำบัญชีการเงิน เขาเหล่านั้นต้องการให้รัฐสนับสนุนจัดอบรมเรื่องการฝึกอาชีพโดยเฉพาะแรงงานในต่างจังหวัดแทนที่จะย้ายถิ่นเข้ามาหางานทำในเขตเมือง ในด้านสุขภาพ ประเมินได้ว่ามีความพร้อมต่อการเป็นผู้สูงอายุ ทั้งการเลือกรับประทานอาหารที่ถูกสุขลักษณะ การหมั่นออกกำลังกาย แต่ไม่เป็นกิจจะลักษณะทั้งนี้เพราะด้วยเวลาที่ไม่เอื้ออำนวยทำให้เขาเหล่านั้นเข้าใจว่าการทำงานก็ถือว่าเป็นการออกกำลังกายแล้ว นอกจากนี้แรงงานนอกระบบยังมีความต้องการพื้นที่กลางในการส่งเสริมและสร้างเสริมสุขภาพไม่ว่าเขาจะอยู่ในกรุงเทพฯ หรือต่างจังหวัด ในด้านสังคมและที่อยู่อาศัย แรงงานนอกระบบสะท้อนให้เห็นว่าเขาไม่ได้มีปัญหาแต่อย่างใด ทั้ง

ความเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันในวิถีชีวิตแบบไทย ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างเพื่อนบ้านเพื่อนร่วมอาชีพเพื่อนร่วมงานเป็นไปอย่างดี ประกอบกับที่อยู่อาศัยในปัจจุบันส่วนใหญ่ก็เป็นบ้านชั้นเดียวในแรงงานที่อยู่ต่างจังหวัดและบ้านเช่าในกรุงเทพฯหรือไม่ก็อาศัยคนอื่นอยู่รวม ๆ กัน เมื่อแก่ตัวทำงานไม่ไหวก็กลับไปอยู่บ้านที่ต่างจังหวัด ดังนั้น ด้านสังคมและที่อยู่อาศัยจึงไม่ใช่ปัญหาสำหรับพวกเขา ความสนใจด้านสวัสดิการรัฐต่อการเป็นหรือเตรียมความพร้อมที่จะเป็นนั้นเป็นสิ่งที่แรงงานนอกระบบให้ความสนใจสอบถามและอยากทราบรายละเอียดอย่างมาก แต่ไม่สามารถเข้าถึงได้ ขาดความรู้ความเข้าใจในสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ที่ตนพึงมี ต้องการให้เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องประชาสัมพันธ์ให้ทราบโดยเข้าถึงชุมชนโดยตรง เนื่องจากเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญแต่เขาเหล่านั้นไม่ทราบเรื่องสวัสดิการใด ๆ จากรัฐเลย นอกจากเบี้ยยังชีพที่ดูจากทีวี ซึ่งเขาเหล่านั้นพร้อมที่จะจ่ายเงินสมทบในอัตราที่เขาสามารถจ่ายได้เพื่อมุ่งหวังสิทธิประโยชน์และการดูแลจากรัฐแทนที่จะพึ่งพาลูกหลานเพราะไม่อยากเป็นภาระ ขณะเดียวกันก็ยังไม่มีความมั่นใจว่าจะได้รับผลตอบแทนที่คุ้มค่าหรือไม่ และมีรายละเอียดอย่างไร หลายคนไม่ทราบว่ากองทุนประกันสังคม กองทุนการออมแห่งชาติ กองทุนผู้สูงอายุ หรืออื่น ๆ มีอะไรบ้าง นอกจาก ๓๐ บาท เบี้ยยังชีพ ทั้งนี้เพียงเพื่อเขาต้องการจะดูแลตัวเองให้ได้โดยไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ซึ่งมีความต้องการทั้งในรูปของตัวเงินและบริการ

๒. อภิปรายผล

จากการที่งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญในการมุ่งศึกษาความพร้อมของแรงงานนอกระบบในมิติต่าง ๆ ที่มีความสำคัญต่อการก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุ ได้แก่ มิติด้านสังคม มิติด้านเศรษฐกิจ มิติด้านสุขภาพ และมิติด้านที่อยู่ อาศัย โดยจากการทบทวนวรรณกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาน่าที่จะได้มีการอภิปรายและวิจารณ์เพื่อก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่แตกแขนงและขยายออกไปในการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับความพร้อมของแรงงานนอกระบบ ซึ่งการอภิปรายผลการศึกษานี้ได้นำเสนอประเด็นที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๑ บุคลิกภาพของแรงงานนอกระบบ

จากผลการศึกษาในครั้งนี้ พบว่า แรงงานนอกระบบเกือบ ๓ ใน ๔ มีบุคลิกภาพเก็บตัวแต่มีความมั่นคง หมายถึง บุคคลที่มีลักษณะบุคลิกภาพพึ่งพาผู้อื่น ชอบให้ผู้อื่นแนะนำและตัดสินใจให้ เป็นผู้ที่ชอบต่อต้านอย่างเงียบ ๆ ในการที่จะแสดงพฤติกรรมที่เหมาะสม ทั้งยังมีอารมณ์สุขุม เยือกเย็น ชอบแยกตัวและทำสิ่งต่าง ๆ ตามลำพัง ควบคุมตัวเองได้ดี ไว้วางใจได้ในการทำงาน ซึ่งบุคลิกภาพของแรงงานนอกระบบที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ปรับปรุงมาจาก “เครื่องมือวัดบุคลิกภาพของ Eysenck (Eysenck Personality Inventory)” ซึ่งประพิต จันทรพิทกษา ได้แปลและเรียบเรียงเอาไว้ (๒๕๓๗ อ้างใน มธุริน วรศักดิ์, ๒๕๕๐: ๕๓) ซึ่งนอกจากบุคลิกภาพแบบเก็บตัวมั่นคง ยังประกอบไปด้วย แสดงตัวมั่นคง แสดงตัวหวั่นไหว และเก็บตัวหวั่นไหว

บุคลิกภาพที่พบนี้แสดงให้เห็นว่าแรงงานนอกระบบจะมีการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุในมิติต่าง ๆ หรือไม่อย่างนั้นนั้นมักจะได้รับอิทธิพลจากผู้อื่นที่จะคอยแนะนำ ให้คำชี้แนะ และตัดสินใจให้เลย ในขณะที่เดียวกันก็มักจะมีพฤติกรรมต่อต้านอย่างเงียบ ๆ แต่จะแสดงพฤติกรรมอย่างเหมาะสม ควบคุมตัวเองได้ดี ไม่แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวหากไม่เห็นด้วยในเรื่องหนึ่งเรื่องใด อย่างไรก็ตาม ลำพังตัวแรงงานนอกระบบเองที่มีบุคลิกภาพที่แตกต่างกันไม่ส่งผลต่อการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุที่แตกต่างกันแต่อย่างใด ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ มธุริน วรศักดิ์ (๒๕๕๐) ซึ่งพบว่าพนักงานที่มีบุคลิกภาพต่างกันจะมีการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุทำงานโดยรวมไม่ต่างกัน

การทำความเข้าใจในบุคลิกภาพของแรงงานนอกระบบนี้จะทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องในการกำหนดนโยบายทางด้านสวัสดิการต่าง ๆ ได้เข้าใจถึงธรรมชาติของแรงงานนอกระบบซึ่งมีบุคลิกภาพในลักษณะของการเก็บตัวมากกว่าการแสดงตัว แต่มีความมั่นคงมากกว่าความหวั่นไหว การตัดสินใจทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งมักได้รับอิทธิพลจากบุคคลที่อยู่ใกล้ชิด เช่น สมาชิกในครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมทำกิจกรรม เพื่อนสนิท เพื่อนร่วมงาน เป็นต้น การเข้าถึงข้อมูลและตอบรับนโยบายของรัฐต่าง ๆ ที่จะเป็นประโยชน์กับเขาเหล่านั้นจึงควรให้ความสำคัญกับช่องทางการสื่อสารประชาสัมพันธ์และกลุ่มบุคคลนี้สำคัญข้างต้น

๒.๒ มิติทางสังคมวิทยากับความพร้อมของแรงงานนอกระบบกับการเป็นสังคมสูงอายุในประเทศไทย

จากแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่ได้นำมาใช้ในการอธิบายทัศนคติและความพร้อมของแรงงานนอกระบบกับการเป็นสังคมสูงอายุในประเทศไทยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้พบว่า ทฤษฎีบทบาท (Role Theory) แนวคิดการสนับสนุนทางสังคม (Social Support) ทฤษฎีสัมพันธภาพในครอบครัว (Family Relations Theory) และทฤษฎีการแยกตัวออกจากสังคม (Social Disengagement Theory) ซึ่งใช้วัดโดยการแปลงเป็นข้อคำถามต่าง ๆ เพื่อศึกษาตามการนิยามเชิงปฏิบัติการในระเบียบวิธีวิทยาเชิงปริมาณ ประกอบกับทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenological Theory) และทฤษฎีความทันสมัย (Modernization) ที่นำมาใช้อธิบายเพื่อทำความเข้าใจความเป็นผู้สูงอายุในมุมมองของแรงงานนอกระบบต่อประเด็นความพร้อมหรือไม่ในการเตรียมตัวเข้าสู่วัยสูงอายุอันเชื่อมโยงและสัมพันธ์กับการแลกเปลี่ยนทางสังคม ปรากฏการณ์ความเป็นสังคมสูงอายุและสังคมที่ก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ที่ทันสมัย ผลการศึกษาพบว่าแนวคิดทฤษฎีทั้งหมดข้างต้นสามารถอธิบายการเตรียมความพร้อมของแรงงานนอกระบบต่อการเป็นสังคมสูงอายุในมิติที่แตกต่างกันออกไปได้ กล่าวคือ

การเริ่มที่จะแสดงบทบาทความเป็นผู้สูงอายุโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนและสังคมมีผลต่อการเตรียมความพร้อมในมิติทางสังคม เศรษฐกิจ และที่อยู่อาศัย ทั้งนี้เพราะการแสดงบทบาททางสังคมในด้านการปรับตัวเข้าสู่วัยสูงอายุ อันเป็นผลมาจากการยอมรับบทบาทของตนเองในแต่ละช่วงอายุ ซึ่งส่งผลต่อการยอมรับทางสังคมที่จะเปลี่ยนแปลงไปในอนาคตเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุตามที่ กชกร สังขชาติ (๒๕๓๘) ได้กล่าวไว้ ซึ่งการปรับตัวในผลการศึกษาที่พบว่ามีผลต่อการเตรียมความพร้อมของแรงงานนอกระบบนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าแรงงานนอกระบบที่มีการแสดงบทบาทต่อชุมชนและสังคมในฐานะที่เริ่มจะเป็นผู้สูงอายุจะมีความพร้อมในทุกมิติมากกว่าแรงงานนอกระบบที่ไม่ได้มีการแสดงบทบาทแต่อย่างใด ยกเว้นมิติทางด้านสุขภาพ นอกจากนี้บทบาทที่แสดงออกหาใช่บทบาทในครอบครัวไม่ เป็นเพียงการแสดงบทบาทในชุมชนและสังคมเท่านั้นที่มีผลต่อการเตรียมความพร้อม ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปในระดับครอบครัวอันเป็นผลมาจากโครงสร้างของครอบครัวสมัยใหม่ ซึ่งเปลี่ยนไปเป็นครอบครัวเดี่ยวมากยิ่งขึ้น ได้ส่งผลให้การแสดงบทบาทในครอบครัวในฐานะที่จะเป็นผู้สูงอายุลดน้อยถอยลง ประกอบกับวิทยาการสมัยใหม่ภายใต้สังคมที่มีความทันสมัย ตามที่ Cowgill and Lowell (๑๙๗๒) อ้างถึงงานศึกษาของ เรืองรอง ชาญวุฒิธรรม (๒๕๔๗) ที่ซึ่งกล่าวไว้ว่าคนชราไม่ได้รับสถานภาพสูงส่งอย่างเช่นในอดีตด้วยสาเหตุของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม โครงสร้างของครอบครัว และความทันสมัยที่เข้ามาแทนที่สังคมดั้งเดิม การได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความรู้เป็นที่ปรึกษาให้กับครอบครัวแปรสภาพเป็นผู้ที่จะต้องพึ่งพิงมากขึ้น ทำให้เขาเหล่านั้นต้องเผชิญกับความสูญเสีย แยกแยกและโดดเดี่ยวจากสังคม โดยสรุป การเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุจึงไม่ได้เป็นผล

มาจากการแสดงบทบาทความเป็นผู้สูงอายุในครอบครัว แต่หากเป็นการแสดงบทบาทก็น้อยแตกต่างกันในระดับชุมชนและสังคม

อย่างไรก็ตาม การได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวยังคงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการเตรียมความพร้อมของแรงงานนอกระบบโดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติทางด้านสังคมและที่อยู่อาศัย เนื่องจากผลการศึกษาได้พบว่า หากแรงงานนอกระบบได้รับการสนับสนุนทางด้านสิ่งของ เงินทอง รวมไปถึงด้านอารมณ์ยิ่งมาก ความพร้อมในการเข้าสู่วัยสูงอายุของเขาเหล่านั้นจะมากตาม ทั้งนี้การสนับสนุนทางสังคมดังกล่าวที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งทำให้บุคคลรับรู้หรือประเมินตนเองได้ว่าจะได้รับการช่วยเหลือและได้รับการตอบสนองอย่างไร การสนับสนุนทางสังคมจึงส่งผลต่อความเป็นอยู่ การตัดสินใจและการปรับตัวของบุคคลเมื่อเผชิญกับภาวะความเป็นผู้สูงวัยในอนาคตอันใกล้ โดยเฉพาะด้านที่อยู่อาศัย กล่าวถึงใน Cobb (๑๙๗๖) และ โชติมา กาญจนสกุล (๒๕๔๐) อ้างถึงใน วิลาสินี พนานครทรัพย์ (๒๕๔๕) ซึ่งผลการศึกษาที่สอดคล้องกับงานศึกษาที่ได้ศึกษาก่อนหน้าในประเด็นเรื่องการสนับสนุนทางสังคมกับการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ และพบว่ามีความสัมพันธ์กัน เช่นในงานศึกษาของ ลลิลญา ลอยลม (๒๕๔๕) และ มาลัย ชูดวง (๒๕๓๙) ต่างกันเพียงประชากรเป้าหมายที่สนใจศึกษา ซึ่งแรงงานนอกระบบหากได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวในด้านสิ่งของ เงินทองและอารมณ์จะมีความพร้อมในด้านที่อยู่อาศัยเมื่อตนเองเป็นผู้สูงอายุ นอกจากนี้ การแลกเปลี่ยนทางสังคม (Social Exchange) ตามแนวคิดของ Blau (๑๙๖๘) ที่ จิราภา วรเสียงสุข (๒๕๕๒) ได้กล่าวถึงความพร้อมของการเข้าสู่วัยสูงอายุผ่านแนวคิดของการแลกเปลี่ยนไว้อย่างน่าสนใจและน่าจะนำมากล่าวถึงได้ในที่นี้คือ การได้รับการสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัวไม่ว่าจะด้านใด ทั้งผู้ให้และผู้รับย่อมคาดหวังสิ่งตอบแทนซึ่งต้องอยู่บนพื้นฐานและหลักการของผลประโยชน์ต่างตอบแทนและคู่ของการปฏิสังสรรค์ทั้งสองฝ่าย การที่แรงงานนอกระบบจากผลการศึกษาได้รับการสนับสนุนด้านสิ่งของ เงินทอง และอารมณ์จากครอบครัว ย่อมต้องเกิดความคาดหวังเมื่อตนเองเป็นผู้สูงอายุจะได้รับความสะดวกสบายในเรื่องที่อยู่อาศัยที่มีความพร้อมมากกว่าที่จะไม่ได้รับสิ่งเหล่านี้จากครอบครัว ในขณะเดียวกัน เชื่อได้ว่าผู้ให้คือครอบครัวที่ให้การสนับสนุนย่อมต้องคาดหวังให้ผู้รับมีความเป็นอยู่ที่ดีอย่างมีคุณภาพอย่างน้อยก็ด้านที่อยู่อาศัยที่สามารถอาศัยอยู่ได้อย่างเหมาะสมกับวัยสูงอายุที่กำลังจะมาถึงในอนาคตอันใกล้ ผลประโยชน์ต่างตอบแทนนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและคงอยู่ได้นานตราบเท่าที่ทั้งสองฝ่ายได้รับตามความพอใจผ่านการปฏิสังสรรค์ระหว่างกันอย่างต่อเนื่องและอยู่บนบรรทัดฐานอันเป็นที่ยอมรับกันได้ทั้งสองฝ่าย ที่น่าเป็นห่วงคือ จากผลการศึกษาพบว่าแรงงานนอกระบบจำนวนไม่น้อย คิดเป็นประมาณร้อยละ ๕ ที่ซึ่งประสงค์อยากจะอยู่กับครอบครัวของตนเองแต่ในความเป็นจริงต้องอาศัยอยู่คนเดียวหรือไม่ก็อาศัยคนอื่นอยู่ แสดงให้เห็นว่าการได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวเกิดความไม่สมดุล นำมาซึ่งผลของการขาดความพร้อมในการเข้าสู่วัยสูงอายุโดยเฉพาะมิติทางที่อยู่อาศัย การสร้างความหมายและต่อรองเพื่อให้เกิดชีวิตภายหลังจากการเป็นผู้สูงอายุจึงถูกกำหนดโดยกลุ่มเพื่อนในวัยเดียวกันมากกว่าที่จะเป็นสมาชิกในครอบครัว ตามผลการศึกษาที่พบว่าเพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมกิจกรรม เพื่อนสนิท และเพื่อนร่วมงานมีปฏิสัมพันธ์ใกล้ชิดกับแรงงานนอกระบบมากกว่าสมาชิกในครอบครัวเสียอีก ตามแนวคิดเรื่องปรากฏการณ์ที่ David L. Decker (๑๙๘๐) ได้ให้นิยามตามความหมายไว้

ในขณะเดียวกัน การปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกในครอบครัวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามีผลต่อการเตรียมความพร้อมของแรงงานนอกระบบต่อการเป็นสังคมสูงอายุอย่างมากในทุกมิติยกเว้นด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ หากผู้ที่กำลังจะก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุมีการปฏิสังสรรค์สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับสมาชิกในครอบครัวจะส่งผลให้เขาเหล่านั้นจะมีควมพร้อมในการก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุในมิติทางสังคม สุขภาพและที่อยู่อาศัย ซึ่งสอดคล้องกับผลงานศึกษาที่เกี่ยวข้องก่อนหน้านี้ทั้ง Friedman (๑๙๘๖) อ้างถึงใน พวงผกา ชื่นแสงเนตร (๒๕๓๘), ทักษอร ศรีภา (๒๕๔๑) และ ดาราพร มังคละอภินันท์ (๒๕๔๕) โดยภาพรวมแต่อาจมีความแตกต่างกันบ้างในมิติที่เลือกใช้วิเคราะห์ที่ไม่เหมือนกัน ทั้งนี้เพราะสถาบันครอบครัวนับได้ว่าเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นสถาบันที่มีบทบาทสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับมนุษย์ทุกคนในสังคม เป็นสถาบันแรกที่ทำหน้าที่ทางสังคมในการถ่ายทอดค่านิยม วิธีประพฤติปฏิบัติและบรรทัดฐานทางสังคมให้กับคนรุ่นใหม่ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าครอบครัวมีอิทธิพลสำคัญต่อการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุอย่างแน่นอน สำหรับผู้ที่แปลกแยกตนเองออกจากสังคมไม่สนใจและไม่ยุ่งเกี่ยวกับใครนั้น ผลการศึกษานี้พบว่าจะขาดซึ่งความพร้อมในมิติทางด้านสุขภาพและที่อยู่อาศัย สอดคล้องกับงานเขียนเรื่องผู้สูงอายุของ ยุติ กฤษวัฒนากรณ์ (๒๕๓๗) ซึ่งอ้างแนวคิดพื้นฐานของ Elaine Cunaming and William Henry ในหนังสือเรื่องสู่ความชรา ในปี ค.ศ.๑๙๖๑ ที่กล่าวไว้ว่า เป็นธรรมดาที่ผู้สูงอายุจะลดกิจกรรมหรือลดบทบาทของตนเองออกจากสังคมเมื่อตนเข้าสู่วัยชรา และจะพยายามหลีกเลี่ยงและออกห่างจากความกดดันและความตึงเครียดทางสังคม แล้วปล่อยให้คนรุ่นใหม่ที่มีความพร้อมมากกว่าเข้ามาทำหน้าที่รับผิดชอบและทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เดิมเคยทำแทน อันเป็นผลทำให้ความพร้อมในการเข้าสู่วัยสูงอายุของคนเหล่านี้ไม่ได้ถูกจัดเตรียมไว้ก่อนและไม่ได้ให้ความสำคัญเนื่องจากคิดว่าตนเองไม่ใช่ส่วนหนึ่งของสังคมอีกต่อไป

๒.๓ การให้ความสำคัญกับความพร้อมและทัศนคติความเป็นผู้สูงอายุ

ผลการศึกษาพบว่า การให้ความสำคัญกับความพร้อมต่อการเป็นสังคมสูงอายุในมิติด้านสุขภาพมาเป็นลำดับที่หนึ่ง รองลงมาคือ ด้านที่อยู่อาศัย เศรษฐกิจ และสังคม ตามลำดับ ซึ่งมีทั้งความสอดคล้องและขัดแย้งกับงานศึกษาก่อนหน้าในต่างกลุ่มประชากร เช่น งานศึกษาของ ดาราพร มังคละอภินันท์ (๒๕๔๕) ที่ด้านที่อยู่อาศัยมาเป็นลำดับแรก เศรษฐกิจและสุขภาพ รองลงมาในกลุ่มประชากรที่เป็นข้าราชการ กลุ่มข้าราชการเหมือนกัน ผลการศึกษาก่อนหน้าก็มีความแตกต่างกัน งานของ สิริชัย คำชมภู (๒๕๕๐) พบมิติทางด้านสุขภาพ รายได้ ครอบครัวสังคม เป็นการให้ลำดับความสำคัญในการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุที่แตกต่างกัน งานที่สอดคล้องกับผลการศึกษานี้ก็มิของ พัทธราภา มนูญภัทรราชย์ (๒๕๔๕) และ สุภาวดี สว่างจิตต์ (๒๕๔๖) ที่ศึกษาชุมชนกลุ่มใหญ่ ซึ่งให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมในมิติทางด้านสุขภาพเป็นลำดับแรกเหมือนกัน แต่แตกต่างกันตรงลำดับที่ตามมา ลักษณะเช่นนี้เป็นการศึกษาความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุในมิติเฉพาะด้าน หรือ อาจเรียกได้ว่า “ลักษณะการเตรียมการเฉพาะด้าน” ตามที่ Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) ได้กล่าวไว้ ซึ่งจะได้เห็นได้ว่า ความพร้อมของแรงงานนอกระบบต่อการเป็นสังคมสูงอายุนั้น เขาเหล่านั้นให้ความสำคัญกับ “มิติสุขภาพ” มาก่อน เนื่องจากหากเขามีสุขภาพร่างกายแข็งแรงเขาก็จะสามารถหาเลี้ยงชีพประกอบอาชีพและมีรายได้ เมื่อมีเงินเขาก็สามารถที่จะทำอะไรก็ได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่น และจะทำเช่นนี้ไปจนกว่าจะไม่มีแรงหรือไม่สามารถทำไหว ตามคำให้การเมื่อครั้งลงภาคสนามทำประชุมกลุ่มย่อย เขาเหล่านั้นจึงให้ทัศนะถึงการเป็นสูงอายุว่าไม่ใช่สิ่งที่เขารอคอย และโดยภาพรวมเขายังไม่แน่ใจว่าการเป็นผู้สูงอายุจะดีหรือไม่ดีอย่างไร นอกจากความเป็นอิสระ ได้พักผ่อนเต็มที่ และสามารถทำประโยชน์บางอย่างให้แก่สังคมได้บ้าง ผ่านการแสดงบทบาทที่ผู้สูงอายุพึงจะทำไม่ว่าจะต้องช่วยเหลือ

ตนเองได้ ไม่เป็นภาระใคร ครอบครัวก็ควรเอาใจใส่ดูแล ชุมชนควรเกื้อหนุน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาครัฐควรเอาใจใส่ดูแล ทั้งในด้านการให้ความรู้และสนับสนุนในการปฏิบัติได้จริง เหล่านี้คือผลการศึกษาที่พบจากการสอบถามด้านทัศนคติต่อการเป็นผู้สูงอายุของแรงงานนอกระบบ

๒.๔ ความพร้อมของแรงงานนอกระบบกับการเป็นสังคมสูงอายุในประเทศไทย

แรงงานนอกระบบที่มีความ “พร้อม” กับการก้าวเข้าสู่ความเป็นผู้สูงอายุในมิติต่าง ๆ ได้แก่

๑) มิติทางสังคม คือ เพศชาย อายุวัยต้นก่อนเป็นผู้สูงอายุ (๔๐-๔๙) เป็นคนในท้องถิ่น เคยประสบภาวะการเจ็บป่วยในรอบปีที่ผ่านมา เป็นสมาชิกกลุ่มองค์กร/ชมรมในชุมชน ขอความช่วยเหลือจากเพื่อนได้ มีบทบาทในชุมชนและสังคม ได้รับการสนับสนุนด้านข้อมูลและข่าวสารจากครอบครัวไม่มากนัก แต่มีความสัมพันธ์กับครอบครัวดี และมีระยะห่างจากสังคมพอสมควร

๒) มิติทางด้านเศรษฐกิจ คือ อายุวัยต้นก่อนเป็นผู้สูงอายุ (๔๐-๔๙) สมรสแล้วและมีบุตร เปลี่ยนงานบ่อย รายได้สูง มีเงินออม ขอความช่วยเหลือจากเพื่อนได้ มีบทบาทในชุมชนและสังคม ให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือตนเองมากกว่าขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น และไม่ต้องการการสนับสนุนในภาคปฏิบัติมากนัก

๓) มิติด้านสุขภาพ คือ เพศหญิง เป็นโสดหรือสมรสแล้วแยกกันอยู่หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิต แต่มีความสัมพันธ์กับครอบครัวดี มีแนวคิดแยกตัวเองจากสังคม ให้ความสำคัญด้านสังคมและที่อยู่อาศัย ไม่พึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ แต่ต้องการการสนับสนุนด้านความรู้

๔) มิติด้านที่อยู่อาศัย คือ รายได้สูง มีเงินออม ต้องอยู่คนเดียวเมื่อแก่ตัว ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่ม/ชมรมในชุมชน มีบทบาทในชุมชน ครอบครัวไม่เห็นและยอมรับในคุณค่า แต่ให้การเหลือด้านสิ่งของเงินทอง และอารมณ์ มีความสัมพันธ์ดีกับครอบครัว พบปะเพื่อนฝูงเป็นประจำ และมีความต้องการสนับสนุนด้านความรู้

แรงงานนอกระบบที่มีความ “ไม่พร้อม” กับการก้าวเข้าสู่ความเป็นผู้สูงอายุในมิติต่าง ๆ ได้แก่

๑) มิติทางสังคม คือ เพศหญิง อายุวัยปลายก่อนเป็นผู้สูงอายุ (๕๐-๕๙) เป็นคนต่างถิ่น ไม่เคยประสบภาวะการเจ็บป่วยในรอบปีที่ผ่านมา ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มองค์กร/ชมรมในชุมชน ขอความช่วยเหลือจากเพื่อนไม่ได้ ไม่มีบทบาทในชุมชนและสังคม ได้รับการสนับสนุนด้านข้อมูลและข่าวสารจากครอบครัว แต่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกในครอบครัวไม่สู้จะดีนัก และไม่มีความห่างจากสังคมพอสมควร

๒) มิติทางด้านเศรษฐกิจ คือ อายุวัยปลายก่อนเป็นผู้สูงอายุ (๕๐-๕๙) สมรสแล้วแต่ไม่มีบุตร ไม่ค่อยเปลี่ยนงาน รายได้ต่ำ ไม่มีเงินออม ขอความช่วยเหลือจากเพื่อนไม่ได้ ไม่มีบทบาทในชุมชนและสังคม ให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือตนเองน้อยกว่าขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น และต้องการการสนับสนุนในภาคปฏิบัติมากนัก

๓) มิติด้านสุขภาพ คือ เพศชาย สมรสแล้วและอยู่ด้วยกัน แต่มีความสัมพันธ์กับครอบครัวไม่สู้จะดีนัก ไม่คิดแยกตัวเองจากสังคม ไม่ได้ให้ความสำคัญด้านสังคมและที่อยู่อาศัย พึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ แต่ไม่ต้องการการสนับสนุนด้านความรู้

๔) มิติด้านที่อยู่อาศัย คือ รายได้ต่ำ ไม่มีเงินออม ไม่ได้อาศัยอยู่คนเดียวเมื่อแก่ตัว เป็นสมาชิกกลุ่ม/ชมรมในชุมชน ไม่มีบทบาทในชุมชน ครอบครัวเห็นและยอมรับในคุณค่า แต่ไม่ได้ให้การเหลือด้านสิ่งของเงินทอง และอารมณ์ มีความสัมพันธ์ที่ไม่ดีนักกับครอบครัว ไม่ค่อยมีเพื่อน และไม่ต้องการสนับสนุนด้านความรู้

จากข้อสรุปคุณลักษณะของความพร้อมและไม่พร้อมของแรงงานนอกระบบกับการเป็นสังคมสูงอายุข้างต้นนั้น เมื่อพิจารณาความสอดคล้องกับวรรณกรรมก่อนหน้าที่ได้ทบทวนมาโดยเน้นมิติทางประชากรศาสตร์ (เพศและอายุ) พบว่า

เพศมีความสัมพันธ์กับการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุในมิติด้านสังคมและสุขภาพเท่านั้น โดยเพศชายจะมีความพร้อมด้านสังคมมากกว่าเพศหญิง ในขณะที่เพศหญิงกลับพบว่ามีความพร้อมด้านสุขภาพมากกว่าเพศชาย ซึ่งมีมิติด้านสังคมสอดคล้องกับงานศึกษาของ ดารารพร มังคละอภิวันท์ (๒๕๔๕) แต่ไม่พบว่าความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยขึ้นอยู่กับเพศ เช่นเดียวกับที่ไม่พบว่าเพศมีความสัมพันธ์กับความพร้อมด้านเศรษฐกิจที่พบในงานของ พัทธราภา มนูญภัทราชัย (๒๕๔๕) และ Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) ที่พบว่าเพศชายจะมีความพร้อมด้านเศรษฐกิจมากกว่าเพศหญิง ในขณะที่บางงานศึกษาพบในทางกลับกัน เช่น งานของ มันทนา พนานิรามัย, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) ในมิติด้านเศรษฐกิจและที่อยู่อาศัย งานศึกษานี้ไม่พบความแตกต่างระหว่างเพศชายและหญิง ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ มธุริน วรศักดิ์ (๒๕๕๐) และงานศึกษาของ อาริรัตน์ เอนนู (๒๕๕๒) ซึ่งไม่พบความสัมพันธ์เช่นเดียวกัน ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่า แรงงานนอกระบบชายและหญิงนั้นมีความพร้อมที่แตกต่างกันโดยภาพรวมต่อการเข้าสู่วัยสูงอายุเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มประชากรอื่น โดยที่เขาล่านี้จะมีความพร้อมไม่แตกต่างกันด้านเศรษฐกิจและที่อยู่อาศัย หากแต่จะมีความแตกต่างกันทางด้านสังคมและสุขภาพ

อายุก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุจะมีความแตกต่างกันในมิติด้านสังคมและเศรษฐกิจ ในขณะที่ด้านสุขภาพและที่อยู่อาศัยไม่ขึ้นอยู่กับอายุมากนักก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ ซึ่งขัดแย้งกับผลการศึกษาของ Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) ที่พบว่า อายุยิ่งมากขึ้นคนทำงานในบริษัทใหญ่มีเงินทุนจดทะเบียนสูงจะยังมีความพร้อมในการเข้าสู่วัยสูงอายุด้านเศรษฐกิจยิ่งมาก หากแต่ในกลุ่มแรงงานนอกระบบซึ่งมีรายได้ไม่แน่นอน เมื่อเปรียบเทียบระหว่างช่วงอายุวัยต้นกับวัยปลายก่อนเป็นผู้สูงอายุ อายุวัยต้นจะมีความพร้อมในด้านเศรษฐกิจมากกว่า ทั้งนี้อาจเป็นเพราะช่วงระยะเวลา ๑๐ ปีแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากลักษณะของครอบครัวที่เดิมเป็นครอบครัวขยายมาสู่การเป็นครอบครัวเดี่ยว ภาพปรากฏชัดให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับความพร้อมที่จะต้องดูแลตัวเองสำหรับคนรุ่นที่ยิ่งเหลือเวลามากพอสมควรในการเข้าสู่วัยสูงอายุเปรียบเทียบกับคนที่เหลือเวลาไม่มากนัก นอกจากนี้งานศึกษาของ มันทนา พนานิรามัย, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) ที่พบความสัมพันธ์ระหว่างอายุกับความพร้อมในมิติด้านสุขภาพ หากแต่งานศึกษานี้ไม่พบความสัมพันธ์แต่อย่างใด ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะกลุ่มประชากรแรงงานนอกระบบเป็นกลุ่มประชากรที่ไม่ได้รับคุ้มครองและสวัสดิการใด ๆ จากภาครัฐทำให้ความพร้อมในมิติด้านสุขภาพของแรงงานนอกระบบที่มีอายุแตกต่างกันไม่ได้ให้ความสำคัญหรือมีการเตรียมความพร้อมในมิตินี้ต่างกัน การใช้หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าซึ่งเขาล่านี้สามารถเข้าถึงได้โดยไม่มีเงื่อนไขเรื่องอายุน่าที่จะเป็นสาเหตุสำคัญที่ไม่ทำให้เกิดความแตกต่างกันตามอายุนั่นเอง

สำหรับปัจจัยอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากมิติทางด้านประชากรศาสตร์ ทั้งปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์กับบุคคลในสังคม ทักษะการเป็นผู้สูงอายุ แนวคิดและทัศนคติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องแสดงให้เห็นว่า ผลการศึกษานี้มีทั้งที่สอดคล้องและขัดแย้งกับผลการศึกษาที่ผ่านมา ซึ่งเหตุผลหลักสำคัญคือ แรงงานนอกระบบเป็นกลุ่มประชากรที่งานนี้ศึกษา หากแต่ผลการศึกษาในงานศึกษาก่อนหน้านั้นมักเป็นกลุ่มประชากรที่เป็นข้าราชการหรือไม่ก็กลุ่มประชาชนทั่วไป ซึ่งไม่ได้เจาะจงกลุ่มประชากรเป้าหมายที่ตรงกัน แสดงให้เห็นว่า

แรงงานนอกระบบนั้นมีความพร้อมต่อการเข้าสู่วัยสูงอายุที่แตกต่างจากกลุ่มประชากรอื่น การจะเข้าถึงหรือจัดสวัสดิการเพื่อให้กลุ่มคนเหล่านี้ได้รับประโยชน์จากการที่สังคมกำลังก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมสูงอายุในอนาคต จำเป็นต้องพิจารณาและให้ความสำคัญกับคุณลักษณะของคนกลุ่มนี้ที่มีความแตกต่างจากคนกลุ่มอื่น ๆ อย่างชัดเจน แนวคิดเรื่องนโยบายเพื่อสร้างความพร้อมให้กับแรงงานนอกระบบเพื่อเตรียมพร้อมสู่การเป็นสังคมสูงอายุนั้น ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งกองทุนใหม่ การปรับเปลี่ยนเงื่อนไขกองทุนประกันสังคม และอื่น ๆ จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับคนกลุ่มนี้อย่างเฉพาะเจาะจงและเข้าใจในธรรมชาติของความเป็นแรงงานในเศรษฐกิจนอกระบบเป็นสำคัญ ซึ่งงานศึกษานี้ได้เสนอแนะเชิงนโยบายต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ผลการศึกษาเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาและตัดสินใจในหัวข้อต่อไป

๓. ข้อเสนอแนะ

ประเด็น/มิติ	สังคม	เศรษฐกิจ	สุขภาพ	ที่อยู่อาศัย
พร้อม/ไม่พร้อม	พร้อมทั้งหมด	พร้อมบางด้าน	พร้อมทั้งหมด	พร้อมบางด้าน
ไม่พร้อมด้าน		การวางแผนการเงิน		การช่วยเหลือจากรัฐ
		การเตรียมการออม		
คนที่ควรเข้ามามีบทบาท		บุคคล/ครอบครัว/รัฐ		รัฐ
วิธีการ		๑) สร้างสำนึกความรับผิดชอบ		๑) ศึกษาความเป็นไป
		๒) ส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว		ในการหาทางช่วยเหลือด้วย
		๓) จัดหาสวัสดิการที่เหมาะสม		มาตรการบางอย่าง

๑) ตระหนักว่าการเตรียมความพร้อมในการเป็นผู้สูงอายุเป็นความรับผิดชอบส่วนบุคคล การมอบสวัสดิการทางสังคมโดยที่ปัจเจกบุคคลไม่ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดชีวิตอนาคตของตนเองนั้นสร้างปัญหาและความหนักใจให้แก่หลายฝ่าย กล่าวคือ รัฐบาลต้องรับภาระค่าใช้จ่ายในหลายด้าน เพื่อที่จะสร้างให้ประชากรมีคุณภาพชีวิตที่ดี อาทิ การสร้างสถานพยาบาล การสร้างบุคลากรผู้เชี่ยวชาญด้านสาธารณสุข การค้นคว้าวิธีการรักษาความเจ็บป่วย การสนับสนุนงบประมาณในระบบประกันสุขภาพ เป็นต้น อีกด้านหนึ่งนายจ้างที่มีลูกจ้างอยู่เป็นจำนวนมากก็ต้องแบกรับภาระเงินบำนาญและค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพให้แก่ลูกจ้างของตนเองมากขึ้นด้วยเช่นกัน ไม่เพียงเท่านั้น หากไม่สร้างสำนึกความรับผิดชอบเพื่อเตรียมความพร้อมในการเป็นผู้สูงอายุ เอาไว้ล่วงหน้าอาจเป็นการเพิ่มอคติทางอายุ (ageism) ที่สังคมมีต่อผู้สูงอายุได้ ในความหมายที่ว่าผู้สูงอายุเป็นผู้ที่ไม่ได้สร้างประโยชน์หากแต่เป็นภาระสังคมด้วย

๒) จัดสวัสดิการโดยใช้ค่านิยมทางสังคมที่แต่ละประเทศให้ความสำคัญเป็นพื้นฐาน ในประเทศเยอรมัน ญี่ปุ่น อเมริกา และเกาหลี พบว่าแนวทางการจัดสวัสดิการทางสังคมสำหรับผู้สูงอายுவางอยู่ภายใต้หลักการบางอย่างที่จะส่งเสริมและผลักดันให้คนหลายรุ่นหลายกลุ่มเข้ามามีบทบาทพร้อมกัน เช่น ในประเทศเยอรมันยึดหลักความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (Solidarity) ที่คนมีต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นความช่วยเหลือที่คนหนุ่มสาวมีต่อคนสูงอายุ หรือ ความช่วยเหลือที่คนรวยมีต่อคนจน ซึ่งนี้ก็หมายความว่าคุณภาพชีวิตของคนที่ดีมีโอกาสในสังคมมาจากความช่วยเหลือจากผู้ที่มีโอกาสทางสังคมมากกว่าในแง่ที่ช่วยแบ่งปันทรัพยากรทางเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบ และกระจาย-ส่งต่อให้แก่ผู้ด้อยโอกาสต่อไป ส่วนในประเทศญี่ปุ่น หลักการสำคัญที่จะใช้

สร้างและขับเคลื่อนสวัสดิการทางสังคมก็คือ ความรับผิดชอบส่วนบุคคล โดยปัจเจกบุคคลต้องตระหนักว่าสามารถดูแลช่วยเหลือตนเองได้ในระดับหนึ่ง โดยไม่ต้องพึ่งพิงครอบครัวและรัฐทั้งหมด ในแง่การสร้างระบบประกันสุขภาพในระยะยาวจึงออกแบบให้ผู้สูงอายุออกค่าใช้จ่ายครั้งหนึ่งด้วยตัวเอง ซึ่งความสามารถในการจ่ายเงินสะท้อนการมีศักยภาพในการดูแลตัวเองของผู้สูงอายุ ศักยภาพตรงนี้จะทำให้ผู้สูงอายุภูมิใจในตนเองและยังสามารถลดอคติทางอายุที่สังคมจะมีต่อผู้สูงอายุด้วย

๓) กระจายอำนาจการบริหารจัดการไปสู่ระดับชุมชน การให้สวัสดิการทางสังคมแก่ผู้สูงอายุจำเป็นต้องกระจายการบริหารจัดการไปสู่ระดับชุมชน/ท้องถิ่นให้มากขึ้น เนื่องจากชุมชนเป็นหน่วยทางสังคมในระดับเล็กลงมาและใกล้ชิดกับปัจเจกบุคคลมากกว่าระดับจังหวัด อาทิ การจัดตั้งสำนักงานที่ทำหน้าที่ให้บริการด้านสุขภาพ รับร้องเรียนปัญหา และรับทราบความต้องการของผู้สูงอายุในทุกด้าน ติดตามประสานงานในการจัดสวัสดิการ รวมทั้งการประชาสัมพันธ์ข่าวสารเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตในด้านต่าง ๆ เป็นต้น

๔) สร้างความน่าเชื่อถือของระบบประกันสังคม รวมถึงสวัสดิการทางสังคมอื่น ๆ การบริหารจัดการระบบสวัสดิการทางสังคมควรให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพของระบบในการให้หลักประกันแก่ผู้ประกันตนอย่างแท้จริง อีกทั้งให้ความสำคัญต่อคุณภาพการให้บริการในแต่ละขั้นตอน ตั้งแต่ขั้นตอนการรับสมัครเข้าร่วมระบบ การส่งเอกสารประกอบการสมัคร การจ่ายเงินสมทบ การคำนวณเงินสมทบ และ เงินสิทธิประโยชน์ เป็นต้น ความน่าเชื่อถือด้านการบริหารจัดการและคุณภาพในการให้สวัสดิการเป็นส่วนสำคัญมากที่ประชาชนจะตัดสินใจเข้าร่วมเป็นผู้ประกันตนในระบบ

๕) จัดเงื่อนไขด้านเวลาในการจ่ายเงินเข้าระบบโดยพิจารณาตามอาชีพของแรงงาน เนื่องจากแรงงานนอกระบบเป็นกลุ่มอาชีพที่มีความหลากหลาย จึงไม่สามารถที่จะกำหนดการจ่ายเงินสมทบอย่างตายตัวได้ ระบบอาจสร้างทางเลือกในการจ่ายเงินสมทบแก่แรงงานนอกระบบ โดยจ่ายเป็นรายเดือน ราย ๓ เดือน ๖ เดือน หรือ รายปี ทั้งนี้เพื่อให้แรงงานนอกระบบสามารถบริหารจัดการจัดสรรเงินสมทบเข้าระบบให้สอดคล้องกับรายรับรายจ่ายตามลักษณะอาชีพของตนเองได้อย่างไม่เดือดร้อน